

POETIKA

LÁTKA – tímto termínem označujeme jednak mimoliterární skutečnost, o níž dílo vypovídá (v historickém románě je látkou konkrétní událost a prostředí ...), jednak tím míníme literární zpracování určité skutečnosti.

MOTIV – nejmenší celek podávající věcnou informaci o situaci. Důraz se klade na slovo *v e c n o u*, protože určitou estetickou informaci mohou podávat i jednotky menší, např. i jednotlivé hlásky. Rozlišujeme dva druhy motivů: 1. *Dynamické* – dějové, přinášející změnu stavu, charakteristické pro epiku. 2. *Statické* – popisné, charakteristické pro lyriku.

OBSAH – (nebo snad z poněkud jiného hlediska význam) literárního díla není ani zdaleka vyčerpán jeho dějem. Např. při dramatizaci epiky je spousta věcí vynecháno (musí být), ztrácí se prostor pro fantazii, např. co se týče vzhledu postav, ale objevuje se zase něco nového. Dílo nelze přepsat z jednoho žánru do druhého, aniž by se změnil jeho obsah, ale lze to udělat tak, aby se nezměnil děj.

TÉMA – je ústřední myšlenka, která spojuje všechny významové složky díla. Je to vlastně: 1. Hlavní a vůdčí myšlenka díla. 2. Předmět, o němž má být pojednáno. Téma můžeme bezpečně určit až po přečtení celého díla, tj. odhaluje se během četby, není čtenáři předem dáno, pokud na něj neupozornil sám autor, např. v úvodu či nadpisu nebo jestliže na něj neupozornila kritika. Jestliže tedy téma slovně vyjádříme, podáváme vlastně výsledek určité abstrakce, která je však nezbytná pro rozbor díla. Tato vůdčí myšlenka dává pak zpětnou projekci skutečný význam jednotlivým drobnějším složkám, jejichž význam si často uvědomíme až po přečtení díla jako celku.

TÉMA A LÁTKA – tyto termíny se někdy směřují a místo o látce se mluví o tématu. To je pochybení, protože – jak již bylo řečeno – téma jakožto hlavní myšlenka je výsledek abstrakce, látku však tvoří všechny tematické prvky, které jsou v díle; snad uvedená záměna termínů souvisí s tím, že se téma (zejména v odborné literatuře) říká předmětu, o kterém dílo vypovídá (tématem historického pojednání je např. 30letá válka). Výstižněji se říká místo látka tematika, ale ani to není dost přesné, i když se dá „hlavní“ téma rozložit na „dílčí“ témata (témata kapitol a jiných menších celků), jejich soubor je stále méně než látka. Je však správné mluvit o tematické výstavbě tam, kde nám jde o organizaci konkrétní látky, protože ta je determinována hlavní myšlenkou díla.

ARCHETYP – nejstarší, původní text.

BIBLIA PAUPERUM – „bible chudých“ (myšleno lidí, kteří neuměli číst), jedná se o cele ilustrovanou knihu (ve středověku převážně bibli).

COMICS – obrázkový seriál vyprávějící děj, text je zakomponován do bublin, které vycházejí z úst postav.

EMBLÉM – znak s přesně vymezeným obsahem, např. olivová ratolest jako znak míru, připisovalo se k němu obyčejně nějaké rčení či heslo.

ENTROPIE – pojem z oblasti teorie informací, je to míra neuspořádanosti systému.

ESOTERICKÉ TEXTY – texty určené jen zasvěceným.

EXOTERICKÉ TEXTY – texty určené širším kruhům – srozumitelné.

HOMILETIKA – kazatelství.

CHRONOLOGIE – a) *absolutní* – co možné nejpřesnější určení doby vzniku díla.

b) *relativní* – určení, která díla jsou mladší a která starší.

IMITATIO – napodobení.

KODEX OPTIMUS – nejlepší kodex, rukopis nebo tisk nejlépe zachovávající původní text.

KODIKOLOGIE – věda zabývající se zkoumáním kodexů.

KOLACE – srovnávání textů – různých výtisků téhož díla.

KONVOLUT – svazek složený z několika rukopisů nebo tisků.

KORUPLETY – porušená místa v textech.

LITERÁRNÍ DÍLO – je odrazem a znakem současně. Účelem literárního díla je vždycky podat nějakou informaci, jinak by nemělo smysl (?!). Z hlediska původu chápeme dílo jako odraz, z hlediska jeho destinace (určení) jako znak.

LITERATURA – soubor textů.

MAJUSKULE – velké písmeno, je-li ozdobné, což bývá často, nazývá se INICIÁLKA.

OPOSCULA – jednotlivá menší díla (v konvolutech).

PARALIPOMENA – dodatky a doplňky k dílům již dříve vydaným.

PASTIŠ – (pastiche, pasticcio = pasta); přesné napodobení cizího vzoru (ať už pro nedostatek invence nebo z důvodů parodistických).

PATITUL – nadpis uvnitř knihy na zvláštním listu.

POETIKA – 1. Nauka o tvaru literárního díla = literární morfologie. Je to součást teorie literatury, což je zase součástí literární vědy, k níž se dále řadí literární kritika a historie literatury. 2. Nauka o morfologii literárních děl. 3. Soubor norem platných pouze pro určitý směr (poetika romantismu) či školu (poetika májovců) nebo i jednoho autora.

POSTHUMNÍ VYDÁNÍ – posmrtné vydání.

POZITIVISTICKÁ LITERÁRNÍ VĚDA – zajímá se především o vznik díla, přenášela svůj zájem na autora jakožto tvůrce a pídila se po jeho životopise apod.

STEMMA – schéma znázorňující vztahy mezi textovou kritikou zpracovávanými texty (Srov. **TEXTOVÁ KRITIKA**, **TEXTOLOGIE**)

STRUKTURALISMUS – klade důraz na rozbor díla samotného, vychází z rozboru jazykových prostředků díla, z nichž potom vyvozuje i význam díla.

SYNKRETISMUS FUNKCÍ – literatura umělecká nebyla dlouho oddělena od literatury odborné.

Literatura umělecká je spojením fikce a non – fikce, literatura vědecká fikci neumožňuje.

TERMINUS ANTE QUEM – doba, před níž muselo dílo vzniknout.

TERMINUS A QUO – doba, po níž muselo dílo vzniknout.

TESTIMONIA – původní citáty z antických a jiných autorů zachované v jiných dílech.

TEXT KANONIZOVANÝ – text pokládáný za definitivní, který se bude dále vydávat.

TEXTOLOGIE – samostatná část textové kritiky zabývající se vydáváním moderních památek.

TEXT POSLEDNÍ RUKY – poslední text, který schválil autor.

TEXTOVÁ KRITIKA – má čtyři hlavní úkoly: 1. Stanovit autentický text a rekonstruovat jej tam, kde není dochován; 2. Určit dataci textu; 3. Zjistit autora; 4. Pořídít kritické vydání textu.

TOPOS – myšlenkové schéma, které je již od antiky přejímáno z jednoho díla do druhého. Topos je nadřazen motivu

ANONYMNÍ DÍLO – neznáme autora. Jinak se též nazývá adespota.

APOKRYF – text neprávem připisovaný nějakému autorovi.

PSEUDO AUTOR – podvržený autor.

PSEUDONYM – druh literární mystifikace. Někdy je důvodem komické nebo k autorově tematice nepříhodné vlastní jméno (Jebavý – Březina), jindy shoda jmen (jsou dva Jiří Hájkové, jeden si vezme pseudonym Hek) nebo i literární móda. Jinak se mu také říká nom de plume (písařské jméno) či nom de guerre (válečné jméno).

PSEUDONYMY

ALLONYM – autor se kryje jménem někoho jiného.

ANAGRAM – vzniká přeházením písmen původního jména.

ANANYM – obrácené jméno (Marec – Ceram).

ASTERONYM – nahrazení jména jednou nebo i několika hvězdičkami.

KRYPTONYM – pseudonym je vytvořen složením částí jména i příjmení (Cristovao Falcao – Crisfal).

PRENONYM – užití křestního jména jako pseudonymu.

TELONISNYM – poslední písmena autorova skutečného jména (-ek, -ka), časté v publicistice.

PALEOGRAFIE – nauka o formách písma, psacím materiálu apod.

KOLOFON – závěrečná poznámka na rukopise nebo tisku s údaji o autorovi.

SIGNET – tiskařovo znamení.

INCIPIT – začátek textu, jeho první slova.

EXCIPIT – poslední slova textu jeho konec.

ČETBA KURZORICKÁ (běžná) a **STATARICKÁ** (podrobná).

LEMMA – typické slovo nebo začátek příslušné věty.

AD USUM DELPHINI – úprava antických klasiků (nejen) pro děti tím, že se vynechají pro děti nevhodná místa. Vypouštění erotických pasáží se říkalo: a) *editio castigata*, b) *editio castrata*, c) *editio expugata*.

SCHOLIA – poznámky k textům uváděné na okraji menším písmem.

EDITIO VARIORUM – vydání obsahující poznámky různých osob.

ABSURDNO – odhaluje hluboký a nepochopitelný, ale přitom závažný rozpor, takže působí spíš hrůzně než směšně. Často však vyvolává pro svou naprostou nesmyslnost, proti níž se člověk nemůže bránit, „šibeniční humor“, z toho hlediska se také mluví o „černém humoru“, vyšší stupeň groteska.

BIZARNO – fantastické, extravagantní, nižší stupeň groteska.

GROTESKNO – staví vedle sebe protiklady a věci, které se podle zdravého rozumu navzájem vylučují, ale v daném případě jsou protismyslně sloučeny.

HUMORISTICKÝ POSTOJ – autor odhaluje směšné nedostatky určitých postav, ale k postavám má přitom postoj v podstatě kladný.

IDYLICKÝ POSTOJ – vidí v zobrazovaném jevu optimisticky jeho utěšenou a kladnou stránku a tím jej idealizuje.

KOMIČNO – spočívá v tom, že hrdina má nedostatky, které odsuzujeme, a na hrdinu se proto díváme s určitým nadhledem a pocitem mravní převahy. Komičnost bývá často spojena s humorem a vtipem.

SATIRICKÝ POSTOJ – ostře odmítá zobrazovaný jev a odsuzuje jej jako nemravný a škodlivý.

TRAGIČNO – je tam, kde autor zobrazuje pád něčeho, čeho si velmi váží a čemu připisuje vysokou mravní hodnotu. Konflikt musí být maximálně vyostřen a vystupňován, což je však záležitost formální. Inherentní (obsaženo v dílem samém) je tragično jen z hlediska hotového uměleckého textu, sám pocit tragična je však podmíněn autorovým hodnocením (záleží na tom, jak je který čin či téma hodnocen(o)). Tragično v sobě má vždy něco vznešeného.

PLAGIÁT – vzniká, převezme-li autor literární látku z jiného díla bez udání pramene a svolení původního autora; jedná se o literární krádež.

SYNONYMA – jsou různá slova označující týž předmět nebo pojem.

HOMONYMA - protiklad synonym po té stránce, že jde o stejně znějící slova, která znamenají různé věci nebo představy. Homonymie na rozdíl od synonymie je naprosta. Synonyma se až na výjimky dokonale nekryjí.

KLÍČOVÁ SLOVA – označují základní představy, jsou důležitá pro pochopení jádra sdělení.

ARCHAISMY – slova zastaralá.

NEOLOGISMY – nová, uměle vytvořená slova.

KALKY – slova a sousloví vzniklá pouhým překladem z nějakého cizího jazyka.

DENOTÁT – věc explicitně označovaná znakem.

KONOTACE – asociace od základního znaku k jiným, odkrývajícím jiné významy a pojmy, implicitně označená věc.

PROSTŘEDKY BÁSNICKÉHO JAZYKA: a) afektivní pojmenování

b) tropy

c) syntaktické zvláštnosti

AFEKTIVNÍ POJMENOVÁNÍ – takové jazykové prostředky, které vyjadřují vztah mluvčího k objektu, nemění se lexikální význam slova.

PEJORATIVNÍ ZABARVENÍ – vyjadřuje záporný vztah, znevažující.

FAMILIÁRNÍ ZABARVENÍ – důvěrné označování.

HYPOKORISTIKA – mazlivá slova.

AUGEMENTACE – zesilování významu slov (velikánský).

DEMINUTIVA – zdrobněliny.

POETISMY – příznakové výrazy užívané takřka jen v básnickém jazyce.

KOLOKVALISMY – slova a tvary hovorové.

DIALEKTISMY – slova a tvary nářeční.

VULGARISMY – obhroublé výrazy.

SLANGOVÉ VÝRAZY – charakteristické pro jazyk profesionálně vymezených společenských skupin.

ARGOTICKÉ VÝRAZY – jazyk lidí stojících na okraji společnosti.

HANTÝRKA – jazyk různých profesí označující zejména nástroje a pracovní postupy (profesionalismus).

JAZYKOVĚ TABU – určitých slov se smí užívat jen za určitých podmínek, v některých situacích a určitými osobami.

BARBARISMY – pouhé přejímání z cizích jazyků (není to myšleno pejorativně, jedná se např. o slovo *fotbal*).

MAKARONISMUS – texty mísící dva jazyky (nejčastěji latina a jazyk domácí).

EPITETON – básnický přívlastek, který nevyjadřuje spolu se jménem nový pojem, ale má funkci afektivní. Je tedy z logického hlediska nadbytečný. Rozdíl mezi epitetem a obyčejným nebásnickým přívlastkem není tedy ve tvaru, nýbrž ve funkci. 1. epiteton constans (stálé) – je zautomatizované v dané struktuře tím způsobem, tím že uvádí vlastnost obsaženou implicitně v substantivu nebo k němu obvykle asociovanou (např. *zelená travička*); 2. epiteton ornans (zdobné) – je rovněž zautomatizované, ale vlastnost vyjadřuje ozdobným způsobem (např. *smaragdová travička*); 3. epithéte rare (vzácné) – vyjadřuje novou vlastnost, nový význam (např. *žhavý déšť*).

PŘIROVNÁNÍ – velmi oblíbený prostředek, který zvyšuje názornost, ale současně má výraznou funkci afektivní. Patří do oblasti pojmenování, protože slouží k výraznějšímu označení základního pojmu. Má tři členy: *comparandum* – člen, kterým se přirovnává; *comparatum* – předmět, ke kterému se přirovnává; *tertium comparationis* – společná vlastnost.

PARALELISMUS – vznikne, postaví-li se vedle sebe oba srovnávané objekty bez vytčení společného znaku, který je zde implicitní.

ANTITEZE – nevytyčuje shody, ale rozdíly; vysvětluje kontrastem.

V poetice se o antitezi také mluví tehdy, když se vytkne nějaká společná vlastnost i věc, k níž se přirovnává, ale tato věc se popře a místo ní se uvede základní představa (věc, která je přirovnávána). Má pak tyto části: 1. společný znak; 2. obraz; 3. popření obrazu; 4. uvedení základní představy.

TROPIKA - souborný název pro všechny způsoby přenášení významu.

- nesnadné ozdoby (ornatus diftilicis).

METAFORA – jedná se o vztah podobnosti, v doslovném překladu slovo metafora znamená *přenesení*; je charakteristická pro lyriku a poezii vůbec.

METONYMIE – jedná se o věcnou souvislost, která může být jakékoliv povahy. V doslovném překladu znamená *přejmenování*; je charakteristická pro epiku a prózu vůbec.

„Přenášení významu“ se zakládá na tom, že se místo představy A pojmenuje představa B, která má s ní společný některý konotovaný význam, např. „(černý) vlas + černý (havran) → havraní vlas“ nebo „(vstupní část domu) je práh + (práh) je vstupní část domu → překročil práh (vešel do domu)“. Čím dále je tento společný konotovaný (pobočný nebo akcesorní) význam od významového jádra (čím je zde menší „podobnost“ nebo volnější vztah), tím jsou konotované významy tíže dešifrované a mnohoznačnější. Tam, kde se pracuje

s individuálními konotovanými významy, může se stát i samo významové jádro srozumitelné jen zasvěcencům. (s. 141). “

ROZDÍL MEZI METAFOROU A PŘIROVNÁNÍM – nespočívá pouze v tom, že na jedné straně je podobnost explicitně vyjádřena a v druhém (metafoře) je implicitní, ale i v tom, že se při metafoře uvedou v pohyb konotace tak, aby se rozbíhaly od významového jádra různými směry, kdežto při přirovnání se konotované významy nesou jedním směrem.

METAFORICKÉ PŘIROVNÁNÍ – přirovnání, kde je uveden explicitně společný znak, formálně tedy jednoznačně přirovnání, ale nabízí více konotací.

EPITETON – také může být metaforou (*stříbrný vítr, bouřlivý rok*), přičemž přívlastek nemusí být vyjádřen adjektivem (*člověk s mnoha tvářemi*).

OXYMORÓN – spojí-li se dva pojmy, jejichž významová jádra jsou v rozporu, v nový význam, v němž se tento rozpor ruší, např. „černé světlo“ (černé = neblahé).

PERSONIFIKACE – (zosobnění), nejobvyklejší typ metafory; spočívá v tom, že se přenáší vlastnost živé bytosti na věc; věc se chová, jako kdyby přímo z ní vycházela nějaká vlastnost.

ANIMIZACE – tento termín se moc neujal, ale přesto: - jedná se o takové případy, kdy se přenáší na věc vlastnost živé bytosti, ale nikoli lidské (*dveře se samy otevřely*).

SYNESTÉZIE – zaměňování počítků různých smyslů (*sladká vůně, tón ten žhavý, hudbu mi nalej*). Užíval ji systematicky francouzským symbolismus ⇒ *audition colorée* (barevné slyšení).

ZVUKOVÁ METAFORA – (zvukomalba), vzniká tam, kde se sugeruje určité slovo tím, že se uvede slovo podobně znějící (srov. kalambúr).

FIGURA ETYMOLOGICA – spojení slov ze stejného kořene (*vybojovali boj* – srov. paronomázie).

LIDOVÁ ETYMOLOGIE – často vede k vytváření hláskových změn slova (*poliklinika* ⇒ *poloklinika*).

KATACHRÉZE – obecně znamená použití slova v nenáležitém významu. V tropice je to jednak metafora, která vešla do hovorového jazyka, takže ztratila svou metaforičnost, jednak metafora vzbuzující pocit „nesprávnosti“, protože se uvádějí ve spojitost věci navzájem se vylučující, např. *opírá se o pramen*.

SYNEKDOCHA – často je stavěna na roveň metafoře a metonymii. Je zde kvantitativní vztah mezi denotátem a pojmenováním; tradiční poetika rozeznávala čtyři druhy: 1. *pars pro toto* (část za celek) – „*noha má (já) tam nev Kroč*“; 2. *totum pro parte* (celek za část) – „*přišlo tam celé město*“ (přišlo tam mnoho lidí z města); 3. *species pro genere* (druh za rod) – „*syťý hladovému nevěří*“ (syťý lidé nevěří hladovým lidem); 4. *genus pro specie* (rod za druh) – „*prsten s velkým kamenem* (smaragdem, diamantem)“.

HYPERBOLA – odrůda synekdochy, nadsázka (*už jsem to říkal stokrát*); nemusí pouze zveličovat, ale může mít i opačný směr.

LITOTES – zjemnění; spočívá v tom, že místo myšleného pojmu se popře pojem opačný, často se jedná o dva zápory (*nemohu nepochválit*), ale také třeba (*není hloupý* ⇒ znamená to menší míru, než při vyjádření *je chytrý*).

EUFEMISMUS - nejde o zeslabení významu, ale o snahu říci nepřijemnou věc mírnějším způsobem (*už na něm roste zelená travička* = umřel).

IRONIE – úsměšek; vyjadřuje záporný vztah vyslovením pravého opaku toho, co máme na mysli. Hodnocený jev se záměrně zesměšňuje.

PERZIFLÁŽ – ukrytý úsměšek spočívající v posměšném napodobování něčeho.

PARALEPSIS – řečnická figura, při níž řečník něco přejde mlčením, čímž na to upozorní.

SARKASMUS – „kousavý“ výsměch.

SATIRA – zvláštní postoj se silným emocionálním zabarvením využívající ironie.

PERIFRÁZE – opis; vzniká tím, že předmět nebo pojem nepojmenujeme přímo, ale vyjmenujeme jeho znaky; označí se jen některá vlastnost nebo dílčí aspekt místo celku. Řadíme sem ADYNATON (nemožné), což je opis pojmu „nikdy“ (*spíš projde velbloud uchem jehly, než ...*). Dále sem patří AKUMULACE, tedy výčet jednotlivých podřizených pojmů místo pojmenování pojmu nadřazeného. PARONOMASIE je dalším druhem perifráze, v překladu znamená přejmenování a jde zde o opis jména známé osobnosti jménem otce, národa, povolání nebo jeho vlastností. Posledním typem perifráze je METALEPSIS, jež pozůstává v tom, že pojmenujeme příčinu místo činnosti (*ruka místo písmo*).

UMĚLECKÝ JAZYK – jazyk uměleckých slovesných děl.

STYLIZACE – systematické podřizování výrazu požadavkům umělecké formy.

ENALLAGÉ – odchylka od gramatické normy; definuje se jako posunutí vzájemného vztahu slov, tedy jako zvláštnost v kongruenci (shodě), zejména ve vztahu substantiva a adjektiva.

ANAKOLUT – vybočení z vazby; začneme např. jednou vazbou, ale pak přejdeme k vazbě jiné (*„kdo v zlaté struny zahrát zná, jej ctěte víc než sebe“*). V druhé větě by měl být stejný podmět jako v první ⇒ „měl by být ctěn“.

INVERZE – neobvyklý slovní pořádek; je dvojího typu, buď se přehodí dvě slova (*přišel on ale brzy*), nebo se oddělí slova, která k sobě významově patří (*černý přiběhl kůň*).

HYSTERON PROTERON – spočívá v tom, že se uvede zmínka o něčem, co mělo být sděleno až později, co je logicky dáno až smyslem celé věty.

ANTICIPACE – nesoulad mezi proudem informací a proudem událostí; obvykle se předem uvede nějaká informace, která vyplývá až z dalšího průběhu děje.

PLURAL MAJESTICUS – mluva v první osobě množného čísla místo v první osobě singuláru; často se jej užívá v odborných publikacích a vědeckých pracích.

HISTORICKÝ PRÉZENS – užití přítomného času ve významu času minulého.

SOUŘADNÝ (PARATAKTICKÝ) VZTAH JEDNOTLIVÝCH ČLENU VÝPOVĚDI – jednotlivé členy přiřazuje bez vyjádření jejich nadřazenosti či podřazenosti.

PODŘADNÝ (HYPOTAKTICKÝ) VZTAH JEDNOTLIVÝCH ČLENU VÝPOVĚDI – vzájemné vztahy jednotlivých členů výpovědi zřetelně vyznačuje.

BRACHYLOGIE – snaha říci co nejvíce minimem slov.

SLOH – a) *nominální* – sloh se sklonem k vyjadřování jmennému; b) *verbální* – sloh se sklonem k vyjadřování slovesnému; c) *květnatý* – sloh s mnoha „ozdobami“, usilující o nápadné odlišení od hovorového jazyka; d) *pregnantní* – libuje si v přiléhavosti a stručnosti; e) *lapidární* – stručný a slavnostní, doslova znamená „vrytý do kamene“; *nabubřelý* – jiný výraz pro VERBALISMUS → vzniká „záplava slov“, užívá se mnohem většího počtu slov, než je zapotřebí pro sdělení dané informace; f) *dekorativní* – všímá si více okolností a prostředí, než samého děje; g) *bombastický* – uvádí mnoho pro sdělení zbytečných slov.

CHEVILLE – vatování; „vycpávka ve verši; nadbytečná slova vkládaná do veršů pro zachování rytmu.

GALIMATYÁŠ – motanice obalující myšlenku až k nesrozumitelnosti.

PERIODA – soustava vět (zejména v antickém řečnictví) spojených do dvojdílného souvětí, jehož obě části se oddělují dvojtečkou. Prvním členem je *předvětí* (protasis) a druhým *závětí* (apodosis), které obsahuje jádro sdělení.

AUTORSKÁ ŘEČ – je bezpříznaková; v lyrice řeč autorského subjektu, v epice řeč vypravěčova.

NEPŘÍMÁ ŘEČ – reprodukuje sdělení některé postavy (ne doslovně), a to tak, že jej podává v podobě vedlejší vět uvozených spojkou „že“, obvykle se užívá v epice.

PŘÍMÁ ŘEČ – reprodukuje proslov postavy doslovně, jako citát vyznačený uvozovkami. Rozlišujeme monolog a dialog.

POLOPŘÍMÁ ŘEČ – vzniká tím, že jazykové projevy postav jsou vtaženy přímo do autorské řeči, přičemž se však zachovává jejich hovorový styl, pro odlišení tohoto typu řeči postav se v textu neužívá uvozovek.

CITÁTY – věty nebo i větší úryvky z jiných autorů vkládané do textu.

OKŘÍDLENÁ SLOVA – „ve všech ústech žijící“ a při mnohých příležitostech opakované citáty z autorů.

LANGUE – jazyk jako systém.

PAROLE – jazykový projev.

IDIOLEKT – jazyk jednoho mluvčího; mezičlánek mezi langue a parole.

IDIOM – zvláštní způsob mluvy nějakého společenství (dialekty, slang, argot).

STYLISTICKÉ FIGURY - konfigurace slov, kterých se užívá ve větším měřítku, a které se opakují v různých textech. Mají estetický záměr !!!

A: FIGURY SYNTAKTICKÉ

ASYNDETON – vynechání spojky, obvykle vypuštění spojky „a“ před posledním členem výčtu (*Petr, Pavel, Ivana, (a) Radka*). Kde se takto spojují protikladné pojmy vzniká *asyndeton adverbativní* (*lehké stoupá, těžké klesá*).

POLYSYNDETON – opak asyndeta, nadbytek spojek (především „i“ a „a“).

PARENTEZE – gramaticky samostatné vložení myšlenky oddělené od ostatního textu většinou pomlčkami.

HENDYADIS – jedno prostřednictvím dvou; spočívá v tom, že se souřadnou formou vyjádří dvě představy, z nichž jedna je významově podřadná (*Zasypali ho věnci a kvítím* (věnci z kvítí)).

ZEUGMA – sloveso má několik předmětů, ale hodí se jen k jednomu (*Zdvihl ruce i oči*).

ELIPSA – vynechání méně důležitých, z kontextu snadno doplnitelných slov (*Tělo jeho – skála na skále ležící*).

B: FIGURY VZNIKLÉ HROMADĚNÍM

ZVUKOSLED – záměrné uspořádání hlásek, často se opakující hlásky.

ONOMATOPOIE – napodobuje hláskovým složením některý přírodní nebo zvířecí zvuk. Bývají to citoslovce (*buch, bum, bác ...*), někdy slovesa (*bouchat, brnkat, frčet ...*) a také substantiva (*kukačka ...*).

ALITERACE – vzniká, když se v za sebou následujících nebo blízko položených slovech opakují začáteční hlásky (nebo i větší zvukové komplexy), figurou se však stává až tehdy, není-li pociťována jako náhodná.

PARONOMÁZIE – nalézáme ji tam, kde se hromadí stejné začáteční morfémy (kořeny nebo kmeny slov), např. *skleničko ty skleněná*. Patří sem i FIGURA ETYMOLOGICA, tedy spojení slova s jeho odvozeninou.

KALAMBÚR – úmyslná záměna slov zvukově podobných s komickým nebo satirickým efektem.

ASONANCE – hromadění stejných vokálů na konci slov; druh rýmu.

KONSONANCE – hromadění stejných konsonantů na konci slov, druh rýmu.

RÝM – částečná homonymita ⇒ stejné vokály i konsonanty na konci slov.

ANANGRAM – přeházením písmen vznikne jiné slovo, jedno slovo je skryto v jiném slově nebo sousloví.

AKROSTICHON – počáteční písmena nebo slabiky veršů dávají slovo.

TELESTICHON – poslední písmena nebo slabiky veršů dávají slovo.

MESOSTICHON – prostřední písmena nebo slabiky veršů dávají slovo.

AKROTELEUTON – spojení akrostichu s telestichem.

PALINDROM – slovo (verš apod.) dává smysl i při čtení nazpět, a to buď po písmenech, slabikách nebo slovech.

EPIZEUXIS – opakující se stejná slova za sebou.

ANAFORA – opakující se slova na začátku veršových či jiných celků: *Já vím, že bys mne nezahladila.*

Já vím, že bys to nepřezila.

EPIFORA – opakující se slova na konci metrických, gramatických či jiných celků.

EPANASTROFA – jedno (nebo více) slov se opakuje na konci jednoho verše a potom na začátku druhého.

SYMPLOKÉ – spojení anafory s epiforou.

PARALELISMUS – zvukový, tematický, gramatický ...; může sdružovat i celky vzdálenější, musí však jít o celky tak blízké, aby byla jejich paralelnost pocíťována.

PLEONASMUS – nadbytečnost spočívající v explicitním vyjádření něčeho, co je implicitně v kontextu (*slyšeti ušima*).

TAUTOLOGIE – dvojí (víceré) vyjádření téže věci (v *položivotě a polosmrti*).

ŘEČNICKÁ OTÁZKA – je taková, na kterou je odpověď již předem dána.

ŘEČNICKÁ ODPOVĚĎ – je spojena s otázkou, kterou si klade sám mluvčí, a na niž si i sám odpovídá, a to neočekávaným způsobem.

APOSTROFA – řečník osloví někoho (něco), od koho (čeho) nemůže očekávat odpověď (např. oslovení nepřítomné nebo mrtvé osoby).

NAUKA O METRU, RYTMU A VERŠI

PŘESAHA – franc. enjambement {ánžambmá}; je-li uvnitř verše větší pauza než na hranici verše, přechází-li větný celek do následujícího verše.

METRUM – je norma, které verš podléhá (značí se – ∪).

RYTMUS – konkrétní naplnění metra, záměrné uspořádání zvukových prvků (značí se X x).

VOLNÝ VERŠ – velmi hojný v poezii od konce minulého století.

BEZROZMĚRNÝ VERŠ – pěstoval se hlavně ve středověku. Od volného verše se liší tím, že každý verš tenduje k tomu, aby byl syntaktickým celkem (větou).

ČASOMĚRNÝ VERŠ – má normovaný počet tzv. *mór*, což je doby potřebná pro vyslovení krátké slabiky, dlouhá slabika vyplňuje *móry* dvě. Délka je přirozená a polohová. Přirozenou délku má slabika obsahující dlouhou samohlásku nebo dvojhlásku. Polohou dlouhá je taková slabika, kde po samohláске následují dvě souhlásky (i na hranici slov). Pěstoval se hlavně jako verš latinský, u nás se udržel do konce 19. století (především v překladech z antických literatur). U nás je nejdůležitější *pentametr* (pětiměr) a *hexametr* (šestiměr). *Hexametr* má šest úseků, tzv. stop, po čtyřech mórách; v každé stopě musí být první slabika dlouhá, a potom může následovat buď jedna dlouhá nebo dvě krátké. *Pentametr* má rovněž šest stop, ale třetí a poslední stopa jsou neúplné a končí pauzou. Většinou pentametr nefunguje sám, ale v ELEGICKÉM DISTICHU (dvojverší) s hexametrem.

TÓNICKÝ VERŠ – normován počet metrických přízvuků (přízvuk = ikt).

SYLABICKÝ VERŠ – normován pouze počet slabik, i přesto však jakoby splývá s veršem sylabotónickým s mnoha odchylkami od metra.

SYLABOTÓNICKÝ VERŠ – zavedl jej Dobrovský, jedena se o klasický český verš kombinující verš sylabický s veršem tónickým ⇒ je v něm tedy normován jak počet přízvuků, tak i počet slabik.

TROCHEJ – verš stopový, rytmus sestupný. DIERESE znamená, že hranice slova připadá na hranici stopy. Opakem diereze je CÉSURA, při níž připadá hranice slova doprostřed stopy. U trocheje se realizují diereze a potlačují césury.

$$\text{„zřel jsem | hvězdu, | zřel jsem | Anno tebe“ | } \left\{ \begin{array}{cccc} \text{césura} & & \text{césura} & \\ \text{—} \cup & | & \text{—} \cup & | & \text{—} \cup & | & \text{—} \cup \text{—} \cup & | \end{array} \right\}$$

$$\text{diereze} \quad \text{diereze} \quad \text{diereze} \quad \text{diereze}$$

DIPODIE – dvojestopy, např. *nad tebou se* {X xx x} nebo *v nekonečný* {X xxx}.

$$\text{—} \cup \cup \quad \text{—} \cup \cup$$

Zakončení trochejského verše může být: a) *ženské* (— ∪); akatalektické, úplné zakončení; b) *mužské* (— ∪); katalektické, neúplné zakončení.

JAMB – rytmus vzestupný, verš nestopový; většinou se v něm realizují césury a potlačují diereze. První slabika bývá někdy přízvukná, jindy zase tvoří první slabiku slovo významově málo zatížené, takže takový jambický verš vypadá na první pohled jako řada složená z *přednášky* (anakruze – nepřízvukná slabika před řadou sestupných stop) a trochejů. Pocit vzestupnosti je vytvořen tím, že se verš vnímá jako celek, v němž se větný přízvuk tlačí ke konci, a tím se i sémanticky zdůrazňuje konec verše.

Zakončení jambického verše může být: a) *ženské* (∪ — | ∪ — | ∪ — | ∪); hyperkatalektický verš, tj. s jednou slabikou navíc; b) *mužské* (∪ — | ∪ — | ∪ — |); akatalektický, úplný verš.

DAKTYL – rytmus sestupný, verš stopový; projevuje se v něm transakcentace, což znamená, že se slova, která by normálně měla slovní přízvuk jej ztrácí a přízvukují se slova jinak nepřízvukná:

„*když děvče máš švarné jako květ*“ – v tomto verši získávají přízvuk slabiky *když*, *máš* a *ja-*, přičemž „správně“, tedy v souladu s fonetickými pravidly češtiny by bylo dávat přízvuk na slabiky *děv-*, *švar-* a *květ*.

Daktyl také může mít předrážku, ale ta se nezúčastní na metrickém impulsu; stojí mimo vlastní metrickou řadu. Někdy bývá uvnitř verše neúplná stopa.

Zakončení daktylského verše může být: a) *daktylské* (— ∪ ∪); b) *ženské* – na ∪ (— ∪ ∪ | — ∪); c) *mužské* – na — (— ∪ ∪ | —).

SYLABOTÓNICKÉ VERŠE LOGAEDICKÉ – pravidelné střídání meter, většinou daktylu s trochejem.

DRUHY RÝMU – a) *střídavý* – abab; b) *obkročný* – abba; c) *sdužený* – aabb; d) *přerývaný* – abcb; e) *postupný* – abc abc; f) *sporadický*; g) *grafický* – je pouze vidět, při čtení se vytrácí (pro jinou fonetickou platnost hlásek); h) *absolutní* – např. *hodiny / hodiny* nebo *byli / bili*; i) *kalamburní* – např. *spíná sukni / spí na sukni* nebo *bělá se květ / bělásek vět*; j) *rýmové echo* – např. *měl jsem doma mince / byly po mamince*.

Dále dělíme rým na **úplný**, v němž se shodují všechny samohlásky i souhlásky (např. *vidí / lidi*), a **neúplný**, v kterém se shodují samohlásky i souhlásky také, ale ne všechny (např. *hrozná / poznal*).

Nakonec dělíme rýmy podle metrického zakončení na **mužský** – těžká doba (přízvučná) připadá na poslední rýmující se slabiku, **ženský** – těžká doba je na předposlední slabice rýmujících se slov a **daktylský** (— ∪ ∪).

RÝM – zvuková (či grafická) shoda rýmujících se slov nebo jejich konců počínající přízvučnou samohláskou, částečná homonymita. Je tedy značný rozdíl – který se častí stírá, když se tvrdí, že asonance je jeden z druhů rýmu – mezi rýmem a ASONANCÍ, což je shoda koncových samohlásek bez ohledu na souhlásky. Rýmující se slova vytvářejí rýmovou dvojici (např. *kladu / vzadu*), přičemž rýmová shoda je v uvedeném případě tvořena skupinou hlásek –*adu*.

DRUHY VERŠŮ

OKTOSYLAB – osmislabičný verš, zpravidla rýmovaný, v české literatuře jako verš čistě sylabický, trochejský i jambický.

DESATEREC – typický verš jihoslovanské lidové epiky. Desetislabičný verš, nerýmovaný, se závazným mezislovním předělem po čtvrté slabice. Obecně se desetislabičný verš nazývá DEKASYLAB.

BLANKVERS – nerýmovaný pětistopý jamb, při mužském zakončení má deset slabik, při ženském jedenáct. Typický Shakespeareův verš, Shakespeare však kolísal v počtu slabik mezi počtem devíti až čtrnácti.

HEROIC COUPLET – (hrdinské dvojverší) je to sduženě rýmovaný desetislabičný verš vzestupného spádu (jamb).

ENDECASILLABO – jedenáctislabičný verš vzestupného spádu, hojně pěstovaný v literatuře italské. Obecně se jedenáctislabičný verš označuje jako HENDEKASYLAB.

SENÁR – je latinský název pro časoměrný jambický TRIMETR, tj. šestistopý jamb. Byl to vedle daktylského hexametru nejmnohotvárnější antický verš.

ALEXANDRÍN – typický verš klasické francouzské tragédie. Je dvanáctislabičný, vzestupného spádu se stálou dieresí po šesté slabice, rýmovaný. Je-li rým ženský, má verš třináct slabik (mužské a ženské verše se běžně střídají).

HEXAMETR – (daktylský hexametr) je to typický verš antické epiky, často se napodobuje přízvučně. Protože se v časoměrném hexametrů může střídát daktyl se spondejem (dvě dlouhé slabiky), délka verše je proměnlivá, což mu dodává tvárnosti. Charakteristické jsou přesahy a potlačování dieresí, je zásadně nerýmovaný.

VÍCEVERŠOVÁ SCHÉMATA (STROFICKÉ ÚTVARY)

ELEGICKÉ DISTICHON (dvojverší) – spojení daktylského hexametru a daktylského pentametru. Daktylský pentametr není verš samostatný, vyskytuje se pravidelně pouze v distichu s hexametrem. Pentametr je ve skutečnosti verš šestistopý, jenže jeho třetí stopa je neúplná, čímž uprostřed verše vzniká pauza, proto se také někdy nazývá dikatalektickým hexametrem (2x neúplným – před střední dieresí a na konci).

SAPFICKÁ STROFA – je sloka čtyřveršová, která má tři verše sapfické → trochej + trochej nebo spondej + daktyl + trochej + trochej nebo spondej, má jedenáct slabik // čtvrtý verš se nazývá adónský, je pětislabičný a jeho schéma je daktyl + trochej nebo spondej.

TROJDÍLNÁ SLOKA – skládala se ze dvou úplně stejných štól, ke kterým byl připojen refrén (dopěv), jenž se odlišoval veršovou nebo alespoň hudební formou.

PĚTIVERŠOVÁ SLOKA – poslední verš je nápadně kratší než předcházející a obsahuje pointu.

TERCÍNA – ze tří veršů desetislabičných (jsou-li ženského zakončení pak jedenáctislabičných) vzestupného spádu. Rýmy jsou rozloženy tak, že se rýmuje vždycky 1. a 3. verš každé sloky navzájem a střední verš se rýmuje s lichými verši sloky následující. Na konci celé básně je přidán jeden verš, který ji rýmově uzavírá.

STANCE – osm veršů desetislabičných jambického spádu (v ženských verších jedenáctislabičné). Prvních šest veršů je rýmováno střídavě, poslední dva sdruženě (abababcc).

SICILIÁNA – stance, kde se všech osm veršů rýmuje střídavě (abababab).

NONA – asymetrická strofa, je to devítiveršová sloka; vlastně stance, k níž je připojen devátý verš spojený rýmovou shodou s veršem šestým (abababccb).

SPENCEROVA STANCE – také devítiveršová strofa (ababbcbc + alexandrín, který se rýmuje s posledním veršem).

DECIMA – desetiveršová strofa, verše osmislabičné, rozložení rýmů nevázané (libovolné).

RITORNEL – ojedinelá tercina (stojí samostatně, je celou básní), jejíž první verš má jen poloviční délku.

USTÁLENÉ ÚTVARY Z VÍCE STROF

ZNĚLKA (sonet) – báseň složená ze čtyř slok, z nichž první dvě jsou čtyřveršové a třetí a čtvrtá tříveršové, verše jsou většinou spádu vzestupného. Verše by měly být desetislabičné při mužském zakončení, při ženském potom jedenáctislabičné, rýmové schéma v obou kvartetech stejné (rýmy jsou zde dva, a to většinou abba) a terčeta musí být navzájem spojena alespoň jedním společným rýmem. Kvarteta tvoří jeden významový celek a terčeta druhý, který končí pointou. V současné době prochází sonetové schéma svou renesancí, kterou provázejí tvůrčí změny formy sonetu, přičemž zachován často zůstává pouze počet veršů.

ONĚGINSKÁ STROFA – útvar taktéž o čtrnácti verších, strofické rozložení 4 + 4 + 4 + 2, přičemž každé kvarteto je rýmováno jinak a dvojverší rýmem sdruženým.

ITALSKÁ BALADA (ballata) – znovu čtrnáct veršů, schéma 10 + 4, rýmuje se 1., 4. a 14. Verš. První verš se opakuje celý na konci skladby.

BALADA FRANCOUZSKÁ (Villonova balada) – skládá se ze tří slok a dopěvu (envoi). Sloky mívají složení rýmů libovolné, ale ve všech musí být stejné. Dopěv je po stránce tvarové stejný jako 2. 1/2 slok. Poslední verše slok včetně dopěvu (který obsahuje pointu) jsou doslovně se opakujícím refrénem.

KOMPOZICE LITERÁRNÍHO DÍLA

Literární dílo něco sděluje, zdrojem informací je autor. Kompozice je pořadí v jakém jsou informace seřazeny a způsob, jakým jsou navzájem spojeny. Kritériem pro určení kompozice (jinak též tematická výstavba či narativní syntaxe) je vztah tematických složek, který může být: 1. kauzální // nekauzální

2. objektivní // subjektivní

Objektivní vztah tematických složek je vztah existující nezávisle na autorovi a subjektivní vztah vytváří autor sám. Vztahy kauzální a objektivní jsou charakteristické pro syžetové žánry (epika a drama), zatímco vztahy nekauzální a subjektivní jsou typické pro žánry nesyžetové (lyrika).

TITUL – hledisko tvarové (forma titulu): a) *titul povahy jmenné*

b) *titul povahy větné*

c) *titul povahy adverbialní* – tohoto typu je menšina.

hledisko obsahové: a) *vzájemný vztah slov tvořících titul*

b) *vztah k obsahu díla* – obsahové hledisko v pravém slova smyslu.

CELKOVÝ RÁZ KOMPOZICE – a) *tektonický* – forma uzavřená a symetrická, např. drama; b) *atektonický* – forma otevřená, bez pevné stavby, např. dopis.

NEURASTENICKÁ MÍSTA LITERÁRNÍHO DÍLA – 1. Začátek (incipit): a) *postup přirozený* – děj se vypravuje prostě od začátku, v přirozeném, kauzálním sledu událostí; b) *postup umělý* – děj se může a nemusí vypravovat od začátku, ale vždy začíná ne přímo dějem, nýbrž buď příslovím nebo příkazem; c) *postup časové inverze* – vypravování začíná buď od středu nebo konce událostí. 2. Závěr (excipit): a) *uzavřený* – nečekáme již žádnou další informaci, všechno podstatné bylo již řečeno, např. příběh končí hrdinovou smrtí; b) *otevřený* – hrdinovy osudy nejsou ukončeny, mohou následovat další situace; c) *pointa* – vyvrcholení děje nečekaným způsobem, někdy také shrnutí hlavní myšlenky, návrat k výchozímu dějišti.

NAVAZOVÁNÍ DĚJE – rozsáhlé dílo se obvykle dělí na kapitoly, mezi nimiž může být přechod dvojího typu → každá buď tvoří uzavřený celek nebo končí otevřeně. Způsob navazování kapitol je buď těsný nebo volný.

TĚSNÉ NAVAZOVÁNÍ KAPITOL – kapitoly jsou vlastně otevřené; mohou, ale nemusí mít nadpisy (bez nadpisů je navázání ještě těsnější). **VOLNÉ NAVAZOVÁNÍ KAPITOL** – kapitoly jsou uzavřené; někdy končí na napínavém místě a autor se k hrdinovi obrací až po delší kapitole, čímž stupňuje napětí. Časté je využití

RETARDACE (zpomalení) **DĚJE** a **DIGRESÍ** neboli odboček od hlavního proudu vyprávění.

POPIS – typický reprezentant nesyžetové kompozice, převažuje v literatuře odborné a publicistice, v literatuře krásné se v čisté podobě objevuje poměrně zřídka nebo epizodicky.

TOPOGRAFIE (popis místa) – tři hlavní způsoby, jimiž se k sobě řadí jednotliviny: jsou to řadění *lineární*, *centrální* a *genetické*. Při *lineárním řadění* se prostě postupuje jedním směrem, *centrální řadění* motivů se soustřeďuje okolo nějakého bodu a od něho se popis paprskovitě rozbíhá, při *kompozici genetické* řadíme jednotlivé jevy podle stáří.

PROSOPOGRAFIE (popis osoby) – je možný jednak popis zevnějšku, jednak popis charakteru. Při popisu zevnějšku se uplatňují podobné konvence a topos jako při popisu krajiny. Popis charakteru obyčejně vyjmenovává vlastnosti postavy, a ty často spojuje se zevnějškem → projevuje se zde paralelismus, tzn. kladný hrdina je i fyzicky krásný, ale i kontrast, tedy že duševně krásný hrdina je tělesně znetvořen. Zvláštním typem popisu je popis, který je prostoupen emocionálními složkami je LÍČENÍ. Popis osoby, která má časový prostor, tedy popis, při němž se sleduje vývoj popisované osoby se zase nazývá **PORTRÉT**.

VYPRÁVĚNÍ – z hlediska kompozičního opak popisu, liší se od něj tím, že mezi tematickými jednotkami je kauzální vztah, ale navíc ještě tyto jednotky dostávají svůj skutečný význam až po zřetězení do vyšších celků, kdežto při popisu jsou významově samostatné. Tam, kde je mezi událostmi kauzální vztah mluvíme o syžetu.

SYŽET – je způsob, jakým jsou seřazeny dějové složky, v přeneseném smyslu jejich samotné seřazení.

FABULE – je příhoda, o které se vypravuje, syžet je způsob, jakým jsou informace o fabuli uspořádány.

Rozdíl mezi fabulí a syžetem děláme proto, že jde o binární opozici: fabuli si čtenář sestavuje až po přečtení díla, takže fabule vlastně vzniká v jeho vědomí dodatečně a vytváří se protiklad mezi syžetem a fabulí. Přitom vzniká také protiklad *času, o němž se vypravuje = čas fabule*, a *času, v němž se vypravuje = čas syžetu*.

ZAČÁTEK VYPRÁVĚNÍ – vypravování může začínat buď tím, že se čtenář uvede jaksí do středu událostí, tj. začátek *IN MEDIAS RES* = do středu děje, nebo se vypravuje od samého začátku, tj. *AB OVO* = od vejce.

Kauzální vztah – události předchází její příčina (movens); rozeznáváme zde jednotky *dynamické*, které posunují děj dopředu, a *statické*.

Finální vztah – akt probíhá za nějakým účelem a ne v důsledku něčeho, nějaké příčiny.

Kompozici vyprávění dává ráz rozvoj syžetu, jenž je nesen změnami situací. **SITUACI** definujeme jako vzájemné vztahy v určitém okamžiku. Syžet je nesen přechodem z jedné situace do druhé. Pojem **ZÁPLETKA** (intrika) – je to soubor motivů, který porušuje rovnováhu situace a uvede tím do pohybu děj.

SCHÉMA PRO KOMPOZICI SYŽETOVÉHO VYPRÁVĚNÍ:

1. *EXPOZICE* – uvedení do situace.
2. *ROZUZLENÍ* – zápletky a její řešení.
3. Od hlavního toku děje mohou odbočovat samostatné vložky (*EPIZODY*, *DIGRESE*). Aby se udržovalo a zvyšovalo napětí, bývá rozvoj děje zpomalován (*RETARDACE*).

AUTORSKÁ PERSPEKTIVA

ER-FORMA – autor je „vševědoucí“, zná o postavách všechno včetně jejich nejtajnějších myšlenek, a má „nadhled“. Stojí nad postavami, ví o nich víc než postavy samy, čemuž se říká autorská ironie. Druhou možností uplatnění er-formy je „autor – pozorovatel“, jež nevidí „dovnitř“ postav, dívá se jako svědek, pouze popisuje jejich jednání.

ICH-FORMA – autor je účastníkem děje, a to buď jako svědek nebo jako hlavní jednající postava; každopádně píše v první osobě.

TEZOVÉ VYPRÁVĚNÍ – vypravování jen ilustruje předem danou tezi, autorovo hodnocení je obsaženo v příběhu.

TENDENČNÍ VYPRÁVĚNÍ – hodnotící postoj převažuje nad uměleckým obrazem, který se dostává do pozadí.

MOTIVACE – odůvodňování uměleckých prostředků v oblasti kompozice. Motivace může být: a) *kompoziční* – motiv uváděný do díla je podmíněn kompozičně; zvláštním případem zde je tzv. falešná motivace uplatňovaná v detektivkách, kdy autor záměrně odvádí čtenáře od správného řešení; b) *realistická* – usiluje o vzbuzení iluze pravděpodobnosti; c) *estetická* – spočívá v tom, že určité motivy se pokládají za neestetické, a proto se z motivace vylučují.

VZTAH K LITERÁRNÍ TRADICI

ADAPTACE – autor podržel žánr původního zpracování, ale upravil dílo pro nové publikum.

PŘEPRACOVÁNÍ – změnil se i původní žánr přepracovávaného díla.

LITERÁRNÍ KOMPARATISTIKA – zabývá se teoreticky i prakticky různými vztahy k literárním předlohám.

HRDINA – lépe je užívat termínu literární postava nebo literární charakter; jedná se o ústřední bod díla, postava má určité charakterové rysy, je tedy souborem rysů = charakterem, jemuž je nadřazena role, což je funkce postavy v celé dějové struktuře.

LITERÁRNÍ ŽÁNRY

LITERÁRNÍ ŽÁNŘ – je vytvářen soustavou vlastností, které pokládáme za relevantní pro určitou skupinu literárních děl.

GENOLOGIE – nauka o literárních druzích.

LYRIKA – žánr nesyžetový, nedominoje kauzální řazení motivů; autor vypovídá (subjektivně) o svém vztahu k světu a životu, je nositelem tématu. Lyrika je básnictví subjektivní, což však nevylučuje existenci lyriky objektivní, kde se autorův subjekt ztrácí, avšak jen zdánlivě, autor uskutečňuje svou výpověď ve třetí osobě, čímž tedy místo o svém vlastním vztahu mluví o vztahu někoho jiného.

POPISNÉ BÁSNICTVÍ – básníkův vztah k objektu je naprosto konvenční, hodné ocenění je zde básníkově kombinační umění, protože vypovídá o obecně známých otázkách.

PŘÍRODNÍ LYRIKA – má ráz poznávací, autorovi jde o sdělení nového vztahu, snaží se vydolovat z obecně známé skutečnosti nové pohledy, a tím čtenáře obohatit.

VYPRÁVĚCÍ ČAS LYRIKY – charakteristická je bezpříznaková atemporálnost, tzn. určitá situace je sice umístěna v čase, ale prezentuje se nám jako vytržená z časového proudu.

LYRICKO-EPICKÁ FORMA – např. byronská povídka, která vzniká tehdy, jsou-li lyrické prvky uvedeny do epiky systematicky.

LYRICKÉ DRAMA – vzniká tam, kde v dramatu převažují lyrické prvky.

DRAMATICKÁ LYRIKA – jejím tématem je vyhocený rozpor, který básník prožívá.

DĚLENÍ LYRIKY:

BEZPROSTŘEDNÍ LYRIKA – je lyrika v nejběžnějším slova smyslu, osobní autorova výpověď o jeho individuálních zážitcích a vztazích, např. lyrika milostná či vlastenecká.

PŘEDMĚTNÁ LYRIKA – lyrický hrdina (autor) stojí v pozadí, ale nemizí; výpověď je zaměřena na objekt takovým způsobem, aby ze zobrazení vyplýval nepřímo autorův vztah k zobrazované skutečnosti, např. lyrika reflexivní a popisná.

APELATIVNÍ LYRIKA – obrací se ke vnímateli se záměrem získat jej pro nějaký postoj nebo čin. Lyrický hrdina je v pozadí, ale cítíme ho. Jedná se o lyriku politickou, občanskou a naučnou.

ČISTĚ LYRICKÉ LITERÁRNÍ DRUHY

ÓDA (chvalozpěv) – označení pro oslavnou skladbu, vyžaduje vysoký sloh.

HYMNA – odrůda ódy oslavující nejvyšší hodnoty, např. Boha nebo vlast, jedná se o píseň jednoho zpěváka.

DITHYRAMB – také píseň jednoho zpěváka, původně se jednalo o ódy k oslavě boha Dionýsa, později je jejím námětem nevázaná radost.

PAJÁNY – sborová lyrika k oslavě boha umění, poezie a slunce – Apollóna.

ELEGIE (žalozpěv) – opak ódy, zpočátku obsah politický nebo válečný, později líčení žalosti nad ztrátou něčeho, čeho jsme si vážili a co jsme měli rádi.

NÉNIE – pohřební píseň oslavující ctnosti zemřelého.

ŽALM – biblické hymnické zpěvy obsažené ve Starém zákoně, náměty oslavné i žalostné. Blíží se elegii, je však zabarven nábožensky a slavnostně. Charakteristickým veršem pro žalm je verset (biblický verš).

JEREMIÁDA (lamentace) – skladba vyjadřující zoufalý a marný nárek nad nějakým neštěstím, obyčejně budoucím.

KŘESŤANSKÉ HYMNY – součást liturgického básnictví, vysoké lyrické útvary spjaté s náboženským obřadem.

LITANIE – prosebné modlitby charakteristické stálým opakováním proseb a apostrofování boha nebo světce.

KANCIONÁL – sbírka náboženské duchovní lyriky sloužící spíše potřebě soukromé.

BREVIÁŘ – modlitební kniha katolického duchovenstva obsahující modlitby na každý den.

ANTIFONA – střídavý bohoslužebný zpěv, původně přednášený dvěma sbory.

PLANKT – nárek Marie pod křížem nad Kristovou smrtí.

TRUBADÚRSKÁ POEZIE – vykristalizovala v jižní Francii ve 12. století jako poezie sloužící šlechtické společnosti.

TRUBADÚRSKÁ MILOSTNÁ PÍSEŇ – ideovým znakem byla dvorská láska vzhledem k e společenským konvencím již předem marná.

ALBA (nabodeníčko) – loučení milenců při úsvitě po společně strávené noci.

ŽÁKOVSKÁ LYRIKA – byla spjata s měšťanským prostředím, jejími nositeli byli příslušníci středověké inteligence, hlavně vysokoškolští studenti. Byla to tvorba především satirická a milostná a pěstovala se latinsky i v národních jazycích.

HUMANISMUS – pěstoval básnictví příležitostné (převážně latinsky), šlo o skladby pro mecenáše:

genethliakon – skladby k narozeninám; epithalamium – verš ke svatbě; elogium, enkomium – oslavné řeči.

KLASICISMUS – se soustředil na „vysoké“ básnické formy – ódu a elegii, ale naproti tomu pěstoval i „lehkou“ *poezii anakreontskou*, jejímiž znaky byla oslava ženy, přátelství a vína. Rozvíjela se také *galantní poezie*, jejímž námětem jsou milostné vztahy situované do pastýřského prostředí.

OHLASOVÁ POEZIE – tvůrčím způsobem napodobuje lidovou píseň.

ŠANSONA – recitační báseň s aktuálním, převážně politickým námětem.

ŠANSON – písňová skladba určená k profesionálnímu přednesu zejména v kabaretech.

LYRICKO – EPICKÉ LITERÁRNÍ DRUHY

BALADA – má rychlý spád děje s častými dějovými skoky, téma ponurého rázu, často končí katastrofou a je specifická svou výraznou dramatičností.

ROMANCE – má taktéž jako balada rychlý spád děje, avšak s častými dějovými skoky, téma je zde rázu radostného.

BURLESKNÍ BALADA – parodie na lidové balady v době osvícenství. Osvícenci se lidovým baladám vysmívali pro jejich nadpřirozený živel.

SOCIÁLNÍ BALADA – nositeli nadpřirozena se stávají namísto nadpřirozených bytostí sociální podmínky, ponurost děje je zachována.

IDYLA (obrázek, malá báseň) – vyjadřuje kladný vztah k prostému venkovskému životu, který se idealizuje v protikladu k životu ve městech.

ARKADICKÁ POEZIE – jedná se o odrůdu idyly, která idealizuje pastýřský život.

EKLOGY – skladby s pastýřskou tematikou.

BERGERIE – idylická, ovčácká poezie.

PASTOURELLE – idylická, pastýřská poezie.

POÉMA – lyricko-epický literární druh. Definiuje se jako skladba, kde je základem syžet uvedený přitom do souladu s lyricky rozvedeným materiálem poémy.

EPIGRAM – drobné, satirické (vtipné) postřehy. Forma satirického epigramu je dvojdílná ⇒ první část tvoří *suspensio* (napětí), kde se uvede nějaká představa; druhá část, která se nazývá *solutio* (řešení), zaujme k této představě stanovisko, jež je neočekávané. Ideový vrchol epigramu bývá položen do posledního slova nebo sousloví a nazývá se *pointa*.

DROBNÉ PRŮPOVĚDI:

GNÓMA – průpověď sdělující nějakou obecně platnou moudrost.

APOFHEGMA – pregnanční výrok vztahující se k určité situaci.

PŘÍSLOVÍ – lidová průpověď obsahující životní poučení týkající se lidských vztahů a podané buď v jinotajné (alegorické) formě nebo v zobecňující poloze. Má nezakryté didaktické zaostření.

POŘEKADLO – přináší pouze pozorování bez pointované didaxe nebo nezdůrazňuje mezilidské vztahy.

AFORISMUS (maxima) – krátká pregnantní věta vyjadřující nějaký postřeh. Znakem je silná intelektualita.

ÚSLOVÍ – slovní konfigurace bez vlastního myšlenkového obsahu.

DOPIS – slouží praktické potřebě, umožňuje výměnu zpráv mezi lidmi, kteří nemohou komunikovat přímo ústním stykem; psaní dopisů se cizím slovem nazývá *epistolografie*.

PREAMBULE – úvod volně související s obsahem listiny a nějak jej charakterizují slavnostním výrazem.

DIALOG – se nevyskytuje jen v dramatu a epice, ale existuje i jako samostatný literární žánr; platónský dialog – vážný intelektuální dialog, při němž se srážejí různá mínění; diatriba – používá hovorový styl a populární podání, jakož i satirický tón.

ŘEČNICTVÍ – a) *politické*; b) *soudní*; c) *epideiktické* – slavnostní, parádní; d) *epitafios* – řeči nad zemřelým; e) *extempore* – pasáž řeči pronesené „spatrá“, bez přípravy; f) *logograf* – skladatel řečí, který je sám nepřednáší; g) *panegyrik* – oslavný patetický řečnický projev na veřejném shromáždění oslavující určitou osobnost; h) *filipika* – vášnivá, útočná řeč; ch) *homiletika* – kazatelství; i) *kapuciniáda* – lidové kázání hrubě hrozící peklem a libující si v co nejkřiklavějších efektech; j) *laudatio funebris* – oslavná řeč na zesnulého.

EPIKA

EPIKA – protiklad lyriky po té stránce, že jde o žánr syžetový a že se v ní slaví autorův subjekt do pozadí, proto se jeví ve srovnávání s lyrikou jako literární žánr objektivní.

BEZPŘÍZNAKOVÝ VYPRÁVĚCÍ ČAS – je v epice minulý, ač je možné předvést děj i ve formě přítomné, a to dialogem (děje se tak jen epizodicky).

BEZPŘÍZNAKOVÁ FORMA VÝPOVĚDI – je *er* – forma, není však vzácností ani vyprávění v 1. os. – tzv. *ich* – forma a výjimečně v os. 2., což se nazývá *du* – forma.

DĚLENÍ EPIKY:

DROBNÁ EPIKA – anekdota ad.

STŘEDNÍ EPIKA – povídka apod.

VELKÁ EPIKA – sem patří např. román.

EPICKÉ LITERÁRNÍ DRUHY

EPOS (vypravování) – jeho výrazovou formou je verš a dělí se na zpěvy, které tvoří jednotlivé tematické celky.

Dělí se na tyto typy: a) klasický hrdinský (heroický) epos – hlavními postavami jsou bohatýři, námět tvoří události významné pro celý národ a do děje zasahují bohové a jiné mytologické bytosti. Děj je komponován jako řada událostí, které na sebe časově navazují a tvoří hlavní dějovou linii; od této linie odbočují děje vedlejší a rozsáhlá přirovnání. Vypravování plyne pomalu, příhody jsou líčeny velmi podrobně a autor stojí úplně v pozadí; b) literární epos – nápodoba klasického eposu za klasicismu a renesance, nápodoba však povětšinou neúspěšná; c) hrdinský epos středověký – vyvinul se z orální epiky, neměl tak dlouhou tradici jako antický epos; d) rytířský

epos – jedná se o epos psaný rýmovaným veršem, tyto skladby se ve své době nazývaly romány, jednalo se o zábavnou literaturu v dnešním slova smyslu, avšak prostoupenou pohádkovými a zázračnými živly. Náměty nemají celonárodní ráz, jde o dobrodružství odrážející životní ideál rytířstva, oslavující statečnost, věrnost feudálnímu pánovi, dvorskou lásku a někdy i ideál náboženský; e) *zvířecí epos* – je jakousi měšťanskou paralelou rytířského eposu, jeho vznik vzdáleně souvisí s latinskými bajkami, které se překládaly do národních jazyků, postupně nabýval rázu sociální satiry; f) *epos romantický* – středověká látka; g) *duchovní epos* – láska z náboženského, zejména biblického prostředí; h) *epos idylický* – např. Čechův Václav Živsa; ch) *moderní epos* – např. Child – Haroldova pouť či Evžen Oněgin; i) *komický epos* – parodie na klasický epos; dělal se tak, že se použilo tradiční formy pro neantickou látku a byl řešen malicherný spor.

AIÓD – tvůrce a zpěvák folklorních epických písní.

DEKLAMÁTOR RAPSÓD – potulný pěvec přednášející za hudebního doprovodu ustálený text.

CHANSONS DE GESTE – písně o hrdinských činech psané rýmovaným veršem.

ROMÁN – vývoj moderního románu se dá sledovat již od pozdní antiky, kdy se vytvářelo jako zvláštní žánr prozaické „vypravování o osobách“. Šlo o vypravování zábavné, ve kterém hrdina procházel řadou složitých situací, aby dospěl ke šťastnému konci. Román má své podtypy taktéž, jsou to: a) *román pikareskní* – název podle hrdiny → *pícaro* – darebák, šejdík, filuta. Hlavním hrdinou je zde nehrdina, nositelem děje je typ prohnaného darebáčka, který dobře slouží k vykreslení soudobé společnosti. Formálně se v podstatě jedná o řadu novel; b) *epistolární román* – jedná se o román v dopisech, autor se ocitá naprosto v pozadí, děj předkládá jako sérii dopisů dvou nebo více osob, které jen zřídka doplňuje vlastními údaji nebo komentářem; c) *sentimentální román* – je charakteristický lacinou přecitlivělostí, příznačnou pro nenáročnou, tzv. ženskou četbu; d) *satirický román* – hlavním tvárným prostředkem bývá nadsázka; e) *román humoristický* – vyznačuje se shovívavým postojem ke kritizovanému jevu, autor má nad zobrazovaným komickým charakterem morální převahu, ale odhaluje v jeho slabostech nedostatky pocíťované jako všelidské, takže je hrdina sympatický; f) *pastorální román* – vyjadřoval humanisticky kultivovaný vztah k životu, jaký se utvářel v tehdejší (středověké) aristokratické společnosti; g) *preciózní román* – vznikl v první polovině sedmnáctého století jako výraz barokního vkusu, měl vesměs milostnou a dobrodružnou tematiku, líčil v historickém rámci soudobou šlechtickou společnost; h) *klíčový román* – podával zahalenou, ale současníkům dobře srozumitelnou výpověď o konkrétních osobách soudobého života, za románovými hrdiny se skrývají osobnosti reálného života (tehdy); ch) *román psychologický* – iniciátorkou francouzská spisovatelka paní de la Fayette; i) *filosofický román* – vznikl za osvícenství, často řeší důležité otázky pro tehdejší společnost; j) *gothic novel* – hrůzostrašný román, děj býval kladen do středověku; k) *životopisný román* – blíží se dnešní literatuře faktu. Literatura faktu rezignuje na tradiční románovou fabuli a snaží se využívat co nejvíc dokumentů a pracuje hlavně s jejich řaděním; l) *novinový román* – je psán na pokračování pro široké publikum. Kapitoly často proto končívají na nejnápinavějším místě, jinak se mu také říká *fejeton – román*; m) *román kolportážní* – je román tištěný ve velkém nákladu v tenkých brožurách, takž vypadá jako časopis; mb) *reportážní román* – pojednává o nějaké události, která vzrušila veřejnost, je na samé hranici literatury faktu.

BULVÁRNÍ LITERATURA – útvary nízké úrovně se změřením na široké vrstvy méně náročného publika.

SCIENCE – FICTION – romány o fantastických vědeckých objevech, často z oblasti kosmonautiky, návštěvy bytostí z jiných planet.

NĚKOLIKADÍLNĚ ROMÁNY – *dilogie* (2 díly), *trilogie* (3 díly), *tetralogie* (4 díly) a *pentalogie* (5 dílů).

AUTOR – u románu stojí v pozadí, vybírá a aranžuje informace. Obyčejně děj nekomentuje, a pokud ano, považuje se to za chybu, protože místo uměleckým obrazem vykládá své názory explicitně (polopatismus).

ANEKDOTA – nejmenší epický útvar, obsahuje zpravidla jen dvě situace. Námětem je situace, která se nečekaně rozuzlí, často se jedná o prozaickou formu epigramu.

BAJKA – vyprávěná alegorická, většinou zaměřená didakticky, v němž jednají a mluví zvířata nebo neživé věci jako lidé.

PARABOLA – se blíží bajce, ale liší se od ní svým vážným tónem. Bajka je považována jako forma „nižší“, sdělující každodenní moudrost, parabola jako forma „vyšší“ – nejznámější paraboly jsou v Bibli.

PARAMYTHIE – vzniká z paraboly tehdy, vystupují – li v ní postavy z mýtů.

POHÁDKA – viz. přednášky nebo jiná literatura.

POVĚST – je příbuzná s pohádkou, od níž se liší tím, že je vázána k určitému místu, osobě apod. Pověsti se vztahují např. k jednotlivým hradům, zaniklým rodům, stromům, skalám, kopcům apod.

HRDINSKÉ ZPĚVY – básně oslavující hrdinské činy. U Slovanů jsou to byliny, u Řeků hapsódie, což jsou historické zpěvy na určitou historickou událost.

FABLIAUX – jsou to kratší, žertovná až rozpustilá vyprávění, zpravidla veršovaná, z měšťanského a vesnického prostředí s ústředními postavami ženy, sedláka a duchovního. Někdy se jim také říká malé bajky.

EXEMPLUM (příklad) – krátká příhoda vkládaná do kázání nebo didaktických spisů pro oživení a ilustraci. Exempla bývala nejrůznějšího rázu, často i komická. K jednotlivým exemplům bývala původně připojovaná mravní poučení, ale později se oprostovala od náboženské funkce, stávala se zábavnou četbou a plynule přecházela v povídku.

LEGENDA – vyprávění s náboženskou tematikou (křesťanskou, buddhistickou či židovskou atd.). Hrdinou bývá nejčastěji křesťanský světec. Název legenda je odtud, že vyprávění o světcích bývala doporučována středověkou církví k četbě.

APOKRYF – rovněž náboženská látka, ale tato vyprávění byla na rozdíl od legend zakazována, protože se poutala k postavám z Bible, což bylo chápáno jako porušování autority Písma.

DUCHOVNÍ ROMÁN – rozrostlá legenda.

PASIONÁL – sbírka legend o mučednících.

HAGIOGRAFIE – spisování o světcích.

IDYLA – líčí blažený život, který plyne klidně a bez otřesů, bývala umísťována do života venkovského. V době Národního obrození byl vytvořen český termín selanka.

NOVELA – krátkost, prozaická forma, reálný postoj ke skutečnosti. Novelky byly původně určeny k předčítání ve společnosti. Psána hovorovým jazykem, v oblasti kompozice → jednoduchá fabule s jednou hlavní změnou situace a zaměřením na neobvyklé, nečekané zakončení (pointa). Charaktery postav nejsou podány vývojově. I novela má několik základních druhů: a) novela romantická – jejím základním představitelem je E. A. Poe, mistrně vyvolávající atmosféru hrůzy a vytvářející bizarní postavy; b) horor – novela zaměřená pouze na vyvolání hrůzy; c) novela detektivní – často se rozrůstá na detektivní román, jinak se též nazývá „novela s tajemstvím“, protože obyčejně odhaluje nějakou záhadu.

ROMANETO – žánr specificky český, který vytvořil J. Arbes. Základním znakem je snaha vytvořit iracionální situaci a racionálně ji vyřešit a překvapivý konec. Rozsah romaneta je asi v rozmezí novely a románu.

POVÍDKA – nemá vyhraněné rysy ani tvarové, ani ideové. Těžištěm zde není napětí, čímž se liší od novely a romaneta. Dějový spád bývá také pomalý, a naopak se zde silně uplatňuje popis.

ARABESKA – povídka se silným dekorativním živlem.

SILUETA – vykreslení hlavních rysů charakteru.

SKAZ (vyprávěnka) – syžet je zde stylizován jako živý, vyprávěný jazykový projev, vypravěč však není prezentován jako postava totožná s autorem. Patří do epiky střední a drobné, co se rozsahu týče.

DRAMA – žánr syžetový, zaměřený však na jevištní předvádění (existují také knižní dramata, která jsou psána pro čtení „pro sebe“). Děj dramatu je prezentován jako aktuální přítomnost, která je bezpříznakovým časem. Kromě vyjádření přítomnosti lze v dramatu samozřejmě vyjádřit také minulost, a to prostřednictvím tzv. narativního dialogu (resp. monologu), kdy vzniká tzv. narativní čas, tedy vyjádření minulosti v přítomnosti prostřednictvím vzpomínání.

MONOLOG – slouží k vyjádření vnitřního stavu postavy, je to promluva jednoho herce.

ŘEČ „ad spectatorem“ (k divákovi) – je pronášena stranou a má se za to, že ostatní herci tato slova neslyší.

DRAMATICKÝ DIALOG A ČAS – prostřednictvím dialogu je předváděn děj přímo před divákovými očima.

NARATIVNÍ DIALOG A ČAS – dialogem ve formě vzpomínání informuje diváky o starších událostech.

AKT (jednání) – část představení, která je rámovaná vytažením a spuštěním opony.

SCÉNA – vymění se všechny jednající osoby na jevišti.

VÝSTUP – změna počtu osob na jevišti vzniklá příchodem nebo odchodem některého z účinkujících herců.

PROLOG – úvod ke hře přednášený hercem před započítím hry.

EPILOG – opak prologu, závěr hry přednášený na jejím konci jedním z herců.

DĚJOVÁ VÝSTAVBA DRAMATU – základní části jsou: *expozice* – seznámení s postavami a výchozí situací; *zápletka*, *rozvoj děje* s retardačními momenty a *rozuzlení*.

COUP DE LA THÉÂTRE – neočekávané dějové obraty.

DEUS EX MACHINA (bůh ze stroje) – konflikt se řeší nemotivovaným zásahem.

HAPPY END – násilný dobrý konec, často se přičítá logice předcházejícího děje.

COMMEDIA DELL'ARTE – základním znakem je improvizace, autor předkládá jen dějovou kostru, každá postava má ustálený kostým a víceméně i charakter, improvizují se dialogy a promluvy vůbec.

STICHOMYTIE – rychlé střídání promluvy, např. každá osoba pronáší jeden verš a střídají se.

ANTILABE – verš rozdělený mezi dva nebo více mluvčích.

ANTICKÉ DIVADLO – vyvinulo se ze sborové lyriky a mělo dva základní žánry: tragédii a komedii; hry byly veršované, psané šestistopým jambem (senár); dnešní členění na akty neexistovalo, hrálo se v jednom kuse, pročež se obvykle neměnilo místo děje; hrálo se ve dne pod širým nebem; herci byli pouze tři, z nichž ten první hrál pouze jednu roli, zatímco ti ostatní dva hráli každý role čtyři, a to i ženské.

TRAGÉDIE – v doslovném překladu znamená „kozlí píseň“, což je odvozeno ze starého obřadu, při kterém byli démoni představováni v podobě kozlů. Hra měla vzbudit v divácích hrůzu a soucit s tragickým hrdinou a byla pocítována jako „vysoký“, ba vrcholný literární druh. V tragédii šlo většinou o mravní problém, vystupovaly zde mytologické bytosti.

SATYRSKÉ DRAMA – protiváha tragédii; veselý kus se šťastným zakončením.

KOMEDIE – měla kořeny v karnevalových slavnostech a oficiálního uznání se jí dostalo později než tragédii. Slovo *komedie* znamená v doslovném překladu „píseň kómu“, tj. tlupy pořádací po hostině průvod a zpívající přitom posměšné a jiné písně. *Stará komedie* (Aristofanova) je převážně politická a posměšky jsou adresovány určitým konkrétním lidem, kteří jsou karikováni. Jde především o státníky a jiné osobnosti. Později vznikla *střední komedie*, v níž se ztrácí politický ráz, a konečně *nová komedie*, jejíž děj se soustřeďuje k domácímu životu, k tématu lásky a rodinných vztahů, tematika z denního života.

DIVADLO LIDOVÉ – a) *minus* – malé divadelní formy, v nichž se plně rozvíjela karnevalová volnost, improvizace, politické útoky i posměch adresovaný konkrétním osobám; b) *atellána* – jednoaktová hra se stálými karikaturními maskami. Provozovala se po tragédiích jako závěrečný kus. Děj se odehrával v nižších vrstvách a ve společenské spodině.

DIVADLO STŘEDOVĚKÉ – vzniklo v souvislosti s náboženským kultem, postrádalo skutečné dramatické napětí, mělo narativní povahu. Z hlediska žánrového nebylo rozružněno na tragédii a komedii, ale komické prvky se mísily s prvky vážnými.

OFFICIA – hra spjatá s náboženskými obřady vánočními a velikonočními. Nejprve byly jen latinské, potom dvojjazyčné a nakonec jen v národních jazycích.

PAŠIJOVÉ HRY – jejich těžiště tvořilo Kristovo umučení.

MIRACLES – kratší hry o svatých, jejichž vrcholem býval zázrak; mnohé z nich se poutaly ke Kristově matce Marii.

MORALITY – alegorické hry, v nichž vystupovaly zosobněné vlastnosti jako Rozum, Hřích, Lakomství, Stáří, Štěstí apod.

FRAŠKA – čistě světská hra, která se rozvíjela v souvislosti s masopustním veselím.

SOTTIE (bláznovina) – druh frašky s hlavní postavou hlupáka.

DIVADLO OD RENESANCE KE KLASICISMU – navazuje na antické divadlo, ale prosazuje se národní specifičností → větší žánrové rozružnění podle národních literatur.

HRY ŠKOLSKÉ – do popředí stavěly moralistickou tendenci, skládány byly původně latinsky a předváděli je studenti na školách za účelem zdokonalení se v latině.

HRA BIBLICKÉ – znázorňovaly s mravokárnou tendencí různé děje ze Starého zákona. Byly změřeny na širší publikum, pročes se dávaly v národních jazycích.

FRAŠKA – představovala lidovou světskou větev; zvláštní žánr byla krátká fraška vkládaná původně mezi jednotlivá jednání vážných her a nazývaná *interludium* či *intermedium*, která se postupně osamostatnila.

JEZUITSKÉ DRAMA – původně spojeno se školami; charakteristické bylo snahou upoutat bohatou výpravou a dekorací, drama se mělo stát vzrušující podívanou útočící na smysly.

COMEDIAS – žánr renesanční španělské dramatiky spojující renesanční podněty s lidovou tradicí. Látka může být jak tragická, tak komická.

AUTOS SACRAMENTALES – náboženské jednoaktové hry s alegorickými postavami.

CAPA Y ESPADA (hry pláště a meče) – námětem jsou intriky a láska odehrávající se v aristokratické společnosti.

SHAKESPEAROVSKÉ DRAMA – děj hry se může rozvíjet ve velkém časovém rozpětí a na různých, od sebe vzdálených místech; komický prvek není ostře oddělen od prvků tragických.

ARISTOTELŮV ZÁKON TŘÍ JEDNOT – Aristoteles stanovil, že děj dramatu se musí odehrávat na jednom místě v průběhu čtyřadvaceti hodin. Jedná se tedy o *jednotu děje, místa a času*, na což později navázal francouzský klasicismus.

Pro rozvoj děje bylo stanoveno pětičlenné schéma odpovídající pěti jednáním, které obyčejně mívala klasicistická tragédie:

- Expozice – seznámení s prostředím a osobami a vytvoření prvního momentu napětí.
- Kolize – zauzlení, postupné vykrytalizování srážky zájmů.
- Krize – moment, kdy vzniká situace, kterou již nelze dále zauzlovat, takže je nutné řešení.
- Peripetie – děj se obrací jistým směrem a spěje k rozřešení.
- Katastrofa – konec děje; peripetie často vede zdánlivě k určitému zakončení, ale katastrofa obrátí děj jiným směrem.

ČINOHRA – prvním činohrám se říkalo buď plačtivá komedie nebo občanská tragédie → hrdina byl měšťan a nikoli postava typická pro tradiční tragédii, jedná se v podstatě o syntézu komedie a tragédie.

OSUDOVÉ TRAGÉDIE – absolutizován antický pojem osudu, kterému člověk nemůže uniknout; dramatický děj se stal ilustrací marného zápasu s touto sudbou.

PROVERB – lehce psaná činohra ilustrující pravdivost nějakého přísloví nebo sentence.

FÉERIE – výpravná hra s pohádkovými prvky.

PSYCHOLOGICKÉ DRAMA – zavedl jako literární druh až realismus; řeší závažné otázky společenské a mravní, děj je obrácen dovnitř člověka.

TEZOVÁ HRA – svým způsobem tendenční, chce přesvědčit o správnosti nadhozeného problému, v podstatě je ale nepravdivá, protože vidí problematiku jen z úzké perspektivy konzervativního maloměšťáka.

KONVERZAČNÍ HRA – dialog ilustrující denní život vyšších společenských vrstev.

NATURALISTICKÉ DRAMA – snaží se vzbudit iluzi „výseku ze skutečnosti“.

IMPRESIONISTICKÉ DRAMA – klade důraz na jemné vystižení prchavých nálad.

SYMBOLICKÁ HRA – celý její děj je jinotajný.

NOVOROMANTICKÁ HRA – zpracovává především pohádkové motivy, často se symbolickým přízvukem.

EXPRESIONISTICKÉ DRAMA – vzniká na počátku meziválečné doby.

KOMORNÍ HRA – řeší převážně jemnější psychologické otázky.

MELODRAM – přechodný druh mezi činohrou a operou, činohra doprovázená hudbou.

OPERETA – mluvený projev se střídá se zpíváním, jde o lehkou formu hudebního dramatu.

VAUDEVILLE – lehká hra s komickými písněmi; vlastně předchůdce operety.

REVUE – forma zaměřená především na podívanou, hubené dějové pásmo slouží jen k tomu, aby spojovalo taneční a pěvecké výstupy.

MUZIKÁL – forma zaměřená především na zpěv.

RECITÁL – program jedné osoby, který přináší především zpěvní čísla.

EPICKÉ DRAMA – řada volně na sebe navazujících scén.

ABSURDNÍ DRAMA – navazuje na expresionistické prvky. Ideovým podkladem je snaha zobrazit pocit jedince, který se nalézá ve světě, jemuž nerozumí a do něhož se nedovede zařadit. Život je pro něj proto

nepochopitelný a nesmyslný. Absurdnost je vyhocena v dialogu, který nic neznamená. Základem je iracionální, protirozumná situace, která nevytváří skutečný děj, ale ilustruje jen absurditu světa a života.

PUBLICISTIKA

ŽURNALISTIKA – původně denní tisk, dnes již spíše tisk odborný (vědecký žurnál).

ČASOPIS – obecné označení, předpokládáme však, že v něm budou převažovat odborné původní články.

REVUE – má informační zaměření.

MAGAZÍN – zábavný časopis s pestrým obsahem a množstvím ilustrací.

ALMANACH – ročenka s uměleckým obsahem.

DENNÍ TISK – má pro větší přehlednost:

- *Rubriky* – určité zprávy, které jsou umístěny na neměnném místě (např. kultura).
- *Přílohy* – mají zábavně – poučný charakter.
- *Mutace* – změny ve vydání podle krajů, v kterých deník vychází; týká se pouze těch deníků, které vydávají pro různé kraje různé verze novin s důrazem položeným na místní dění.

FEJETON – zvláštní prozaický útvar, podle umístění se mu říkalo také podčárník a podle jeho zábavné funkce beseda.

CAUSERIE (rozprávka, zábavný hovor) – druh fejetonu, který přináší obyčejně úvahu, poučení nebo pozorování podané přístupnou, „lehkou“ formou.

SLOUPEK (kurziva) – je to krátká stať, obyčejně v rozsahu jednoho novinářského sloupce nebo i kratší, otiskovaná obyčejně kurzívou. Námět je jakýkoli, jako v fejetonu, sloh je věcný a přístupný širokému publiku.

ENTREFILET – je kratší než sloupek, ale obsahově je velmi příbuzný. Zařazuje se obyčejně před denní zprávy a glosuje nějaké dobové události nebo jevy (počasí, pracovní morálka ...).

REFERÁT = zpráva.

RECENZE (kritika) – pokus v ní jde o literární anebo vůbec umělecké dílo, musí o něm být podána i zpráva, a proto se někdy plete s referátem. Tak např. nelze podat recenzi o průběhu parlamentního jednání, lze o něm napsat pouze referát, i když ten může být kritický. Recenze neboli kritika neznamená kritizovat neboli hanět, ale znamená to kritizovat neboli hodnotit.

POLEMIKA – výměna názorů mezi autory protichůdných recenzí.

REPLIKA – polemická odpověď.

DUPLIKA – odpověď na repliku.

ERISTIKA – umění vést spor v polemickém dialogu.

REPORTÁŽ – zpráva očitého svědka o nějaké události, zemi apod.

PAMFLET (hanopis) – je účelově zaměřený vůči nějaké určité osobě či jejímu dílu.

INVEKTIVA – osobně nebo politicky zaměřený pamflet.

PASKVIL – anonymní pamflet.

ESEJ – nedlouhá stať věnovaná filozofické nebo kulturní otázce, kterou traktuje vybroušenou jazykovou formou.

AUTOBIOGRAFIE – ucelené vypravování o vlastním životě dovedené až k určité životní etapě.

SEMIOAUTOBIOGRAFIE – autobiografie oslabená přidanými vymyšlenými prvky.

APOLOGIE – obrana křesťanské víry, dnes literární obrana obecně.

BIOGRAFIE – životopis psaný jinou osobou.

NEKROLOG – stručné zhodnocení nedávno zesnulé osoby (většinou nabitě city a především úctou).

PORTRÉT – vylíčení činnosti některé osoby se zaměřením na její specifické rysy.

MEDAILÓN – stručnější portrét, např. v denním tisku při výročí.

CESTOPIS – spojuje hledisko literatury věcné i zábavné, autor vypravuje o svém osobním postoji k věcem a lidem, se kterými se potkal na cestách. Kdyby se jeho osobní pohled ztratil bylo by to odborné geografické dílo.

METALITERATURA – literatura sekundární neboli literatura o literatuře.

ODBORNÝ REFERÁT A RECENZE – se liší od referátu a recenze v denním tisku větší hloubkou a zejména odůvodňováním soudů, k čemuž slouží dokumentace.

ČLÁNEK – označuje rozsah práce asi 20 – 40 normovaných stran.

POJEDNÁNÍ – delší práce až knižního rozsahu. Pokud se týká jednoho vymezeného problému, např. díla jednoho autora nebo jednoho literárního směru, mluvíme o monografii. Pro označení pojednání se také výjimečně užívá zastaralých termínů traktát, rozprava a diskurs.

EXKURS – samostatný přídavek, který odbočuje od hlavního směru výkladu ve vědeckém pojednání.